

FÖLDBIRTOK-POLITIKA ÉS FÖLDTULAJ- DON MAGYARORSZÁGON

Romány Pál

az MTA doktora, professzor emeritus,
SZIE GTK Agrárpolitikai Tanszék

Az agrárpolitika középpontjában – mind a tudományos kutatás, mind a gyakorlati alkalmazást tekintve – a birtokpolitika található. *Minél nagyobb egy országban az agrártermelés szerepe, fontossága, annál több figyelmet követel az agrár – s vele a birtokpolitika is.* Bizonyos fejlődési korszakokban – némely táján a világnak jelenleg is – a gazdaság-fejlesztés és gazdaságpolitika első számú kérdése az úgynevezett *földkérdés*, s vele az agrárméppesség alakulása, valamint az *élelmi-szer-termelés* helyzete és jövedelmezősége. Mert igaz a mondás: *Akinek kenyere van, annak sok a gondja, akinek nincs, annak csak egy...*

Magyarország történetében – tekintettel geopolitikai és természetföldrajzi adottságaira is – *mindig jelentős szerepet játszott a mezőgazdaság*, s ennek megfelelően a földbirtok-politika elveinek kialakítása, illetve alkalmazása. A történeti folyamatok ismerete így nemcsak a szakmai intelligencia elengedhetetlen része, hanem egyik fontos feltétele is annak, hogy az új nemzedékek ne ismételjék meg az előzőek tévedéseit, ne kövessék hibásnak bizonyult választásaikat.

A földkérdés hazai története természetesen egybekapcsolódott az ún. nemzeti sorskérdésekkel, továbbá a nemzetközi folyamatokkal, valamint különféle társadalompolitikai, államjogi és más kérdésekkel. Nem vehetjük sorra még a kimondott mezőgazdasági szakkérdéseket sem, mint például a három- majd négy nyomásos határhasználati

rend kialakulását, de még a különösen jellemző, Magyarországon 1945-ig fennálló hitbizományi birtokrend feudális elemeit sem. Indokolt azonban figyelmet fordítani *a két világháború közötti birtokpolitikai állapotokra*, illetve azok következményeire, napjainkra is hatást gyakorló elemeire, tanulságaira. Ennek megfelelően a továbbiakban

- a 20. századi *földbirtok-politikai örökség* főbb tételeit tekintjük át, majd
- a birtokpolitikai *eszközök, módszerek* körét, hazai gyakorlatát vizsgáljuk, s végül
- a *szervezeti-intézményi* feltételekre illetve történeti *tanulságaira* kívánunk rámutatni.

A hazai és a nemzetközi feltételek, az agrárpiaconagymértékű változásai a földügyekre is hatást gyakoroltak – EU-tagságunkról nem is szólva –, mégis úgy gondoljuk, hogy változatlanul *alapvető fontosságú a birtokpolitika stabilitását és az agrárgazdaság korszerűségének összhangját elősegíteni*. Civilizációk sorsát is alakította ez egykoron.

1. Örökségünk a földbirtok-politikában

„A világtörténelem azt mutatja, hogy minden forradalom mögött ott volt egy elmulasztott reform, s a forradalom alap oka abban rejlett, hogy nem volt erő, vagy akarat a reform végrehajtására.” – *gróf Apponyi Albert (1909)*

Az európai országok agrárstruktúrája – főleg Nyugat- és Észak-Európában – lényegesen megváltozott a 19-20. század fordulójára. Többnyire evolúció jellemezte ezeket

az átalakulásokat, és a paraszti népesség arányának, s az agrárnépsűrűség nagyságának csökkenésével járt együtt. A „fölső népesség” más ágazatban talált kereseti lehetőséget, vagy munkaigényes mezőgazdasági (istállózott állattartási, intenzív kertészeti) foglalkozásba kezdett, még lakóhelyet is váltott, esetleg kivándorolt. A dualista Magyarországon két és fél millióan „választották” az utóbbit. (Sokan keltek útra a hegyvidéki területek, nemzetiségi vidékek falvaiból a nincstelenség és a kilátástalanság elől menekülve.) Azzal számoltak, hogy néhány esztendő keresetéből majd földet vásárolnak itthon. A föld viszont Magyarországon kevés volt, még 1938-ban is sok a kötött birtok (2,3 millió k. h.) és az uradalmi tulajdon. Veres Pétert idézve: „Magyarországon ugyanakkor, amikor ránk jött a kapitalizmus, nem ment el a feudalizmus sem.” A magántulajdonra épülő paraszt-polgári mezőgazdaság általánossá válásával – az egymást váltó, földindulás-méretű tagosítások, átszervezések ellenére – adós maradt a 20. század is.

Az agrárviszonyok átalakításával, a reformok indokoltságával foglalkoznia kellett mind az agrártudományok művelőinek, mind az agrárpolitika irányítóinak. Az agrár érdekképviseletek, valamint a pártpolitika is napirenden tartotta. Közös nevezőt azonban nem találtak. *Darányi Ignác* telepítési törvényjavaslatát, amellyel enyhíteni lehetett volna a feszültséget, nem tűzték napirendre, *Áchim András* radikális indítványát az ezer kataszteri holdnál nagyobb birtokok parcellázására, azaz csak *bérbeadására(!)*, szintén elutasította a millenniumi parlament. Az első világháború *alatti években* új elgondolások is születtek – főleg a harcoló frontkatonák számára címezve –, de *Tisza István* minden reformot elutasított. A forradalom ideje tehát közelebb került. Hiába írta a miniszterelnöknek gróf *Majláth József*: „Nagyszabású reformokat vár a nemzet a törvényhozástól, nem szűkmarkú, félénk kísérle-

teket. Most az egyszer még kezünkben van az ország jövője... *A magyar birtokos osztály jövőjét azon a politikai szemponton látom megfordulni, hogy a birtokpolitikai reformot ki csinálja meg.*” (Kerék, 1939, 142. kiemelés: R. P.) A birtokos osztály érzéketlen maradt.

A forradalmak elkövetkeztek, az ország határai is megváltoztak. Az 1918-as forradalomban *Károlyi Mihály gróf* egy gyors reformmal még próbálkozik, saját birtokán kezdve a földosztást. „Az egykori magyar földbirtokosok – írta emigrációjában –, akik elkeseredett dühvel szegültek szembe ezzel a reformmal, és évtizedeken át gyűlöltek engem is miatta, ma már jól tudják, ... hogy számukra is üdvös lett volna, ha azt időben végrehajjtuk.” (Károlyi, 1982, 158.)

Az 1920-at követően, több évtizedes halogatás után ismét tárgyalta földreformtörvényt többször vitatja a magyar országgyűlés. El is fogadják. *A birtokszerkezet azonban szinte érintetlen* marad, házhelyhez, kis „krumpliföldhöz” jutnak a kedvezményezettek. A miniszter, *Nagyatádi Szabó István* mondja a parlamenti általános vita végén: „meg kell elégednünk egy kisebb méretű földreformmal, amely gondoskodik arról, hogy mindenkinek legyen háza, fészke és családjának egy kis helye, ahol meghúzhatja magát... legalább legyen egy-két hold földjük... akkor én ezt a törvényt a jelen időben olyanak tartom, amelyen sem nagyon túlmenni, sem azt megszükiteni nem volna helyes.” (Nemzetgyűlési Napló 1922-1926, 123.) A földreform ügyét ezzel lezárták, valójában: prolongálták. A harmincas évekre a magyar progresszió képviselőinek, a negyvenes évekre a hazai baloldali pártpolitikának. A román királyságban, a csehszlovák köztársaságban és többi szomszédunknál nem maradt el a teljes, általános földreform.

Különlegessége miatt említést érdemel az 1920. évi XXXVI. tc. által létesített *vitézi telek*, amit a kormányzó által alapított vitézi rend tagjai kaphattak.

Egyfajta „paraszi hitbizományként” működött, nem volt terhelhető, elidegeníthető, bérbe adni sem lehetett. A háborúban vitézségi érmet kapott legénységi állományú katonára 10-20 hold (a tiszt vitéz ennek kétszeresét) vitézi telekben részesülhetett. Öröklése – a vitézi címmel együtt – a legidősebb fiú által, osztatlanul történhetett. (Fiú örökös hiányában nő is örökölhette – névvel együtt – a vitéz telket és címet az államfő hozzájárulásával.) A vitézi telkek összes területe mintegy 64 ezer k. h. volt a harmincas években, ami 3700 kedvezményezett között oszlott meg.

A magyarországi földbirtokviszonyokat a fenti „reformok” mindössze korrekciós jelleggel érintették. Az ún. irányított gazdaság bevezetése, majd a zsidótörvények meghozatala a földtulajdon és az agrárpolitika több tételének várható megváltozását is jelezte, helyenként kiváltotta, de ténylegesen csak a hadigazdálkodás néhány elemének alkalmazását állapíthatjuk meg.

2. Földosztás – háborús terepen

„Nézetem szerint birtokpolitikai reformterveink eddig azért nem sikerültek, mert keletkezésükben és lebonyolításukban a politikai szempontoknak jutott vezető szerep... Hogy a földkérdés politikummá vált, annak az oka, hogy nem nyúltunk hozzá mindaddig, amíg a politikai feszültség kényszerítő erővel fel nem lépett.” – Kerék Mihály (1942, 5)

Magyarország területének jelentős részén még fegyveres harcok folytak, amikor az Ideiglenes Nemzetgyűlés Debrecenben, 1944. december 21-én ünnepélyesen nyilvánította: „Földhöz juttatunk sok száz ezer földnélküli és szegény parasztot, hogy gyarapítsuk a magyar nemzeti erőt és évszázadokra megszilárdítsuk a demokratikus magyar államrendet.” – (Balogh, 1980, 47.) A néhány hét múlva (1945. március 15-én) kiadott kormányrendelet (amelyből szeptember 16-án lesz törvény) egy, céljaiban és lebonyolításában is radikális – ugyanakkor

megkésett! – földosztást indított útjára. Az esedékes tavaszi munkák is sürgették a végrehajtást, ezért is a megyei miniszteri megbízottak különleges felhatalmazása. Erre utal a *Nagy Imre* által kiadott (magyar és orosz nyelven írt) megbízólevél *Gyenes* Antal, volt Györfly-kollégista számára:

„Ha a megyei miniszteri megbízott a Megyei Földbirtokrendező Tanácsot alkalmatlannak találná a feladat megoldására, felhatalmazom, hogy a Tanácsot feloszlassa és a három, általam kinevezett tag helyett a nevében újakat nevezzen ki... .

Utásítom az összes közigazgatási hatóságokat... hogy a miniszteri megbízott működését mindenben támogassák... Kívánságára élelemmel, fogattal és lakással lássák el.

Kérem az orosz katonai hatóságokat, hogy a miniszteri megbízott mozgási szabadságát ne korlátozzák és működésében támogassák.”¹

Magyarország megelőzte az éhínséget, jegyre ugyan, mint a háború alatt mindig és mindenhol, de az alapvető igények kielégíthetőek voltak. A falu polgárosodása persze nem lendült fel. Még a tízezret sem érte el országosan az 50 kataszteri holdnál nagyobb földterületű mezőgazdasági birtokok száma. Gyakorlatilag eltűnt a középbirtok is a nagybirtokkal, a latifundiumokkal együtt. A földigénylőknek juttatott átlagosan 5 kataszteri hold föld csak a hagyományos (őstermelői, önellátói) parasztgazdaságok körét szélesítette Magyarországon. Egyben megvetette – az örökösödési jog érintetlenül hagyása mellett – a további elaprózódás alapját, a törpegazdaságok inflációját. Az új tulajdonosokhoz került termőföld több mint fele szántó, negyede erdő volt.

Nálunk – állapítja meg rezignáltan *Csécsey Imre* 1945-ben – „a földreform nem sikerült. Mi tizenhét évben valóban *reformot* készítettünk elő *Károlyi Mihály* pártjával, ez

¹ A teljes levél másolata a szerzőnél

Művelési ág	A földbirtokok összes területe kat. h.	Az igénybe vett terület kat. h.	Az igénybevett terület összes terület %-ában	a művelési ág %-ában
Szántó	9 762 974	2 879 112	29,5	51,4
Kert	219 083	42 056	19,2	0,8
Rét	1 104 306	345 133	31,3	6,2
Szőlő	355 127	46 045	13,0	0,8
Legelő	1 700 632	550 060	32,3	9,8
Erdő	1 922 458	1 406 210	73,1	25,1
Nádas	49 924	29 008	58,1	0,5
Terméketlen	967 340	302 021	31,2	5,4
<i>Összesen</i>	16 081 844	5 599 645	34,8	100

1. táblázat • Az 1945. évi földreform adatai (Forrás: Nagy, 1950, 270.)

<i>Felhasználási jogcím</i>	<i>Terület kat. hold</i>	<i>%</i>
a) Igényjogosult természetes személyeknek	3 258 738	58,2
b) Egyházi célokra juttatva	19 739	0,4
c) Közlegetők alakítására, kiegészítésére	422 496	7,6
d) Minta-, tan- és kísérleti gazdaságok céljaira	51 079	0,9
e) Állami tó- és nádtüzemeknek kijelölve	46 542	0,8
f) A községi, közbirtokossági, állami erdők területe	1 460 167	26,1
g) Telepítési célokra	91 809	1,6
h) Házhelyek céljára	85 693	1,5
i) Házhely-csereterületekre fenntartva	24 694	0,4
j) Közcélokra felhasználva	26 152	0,5
k) Tartalékolt és ki nem osztható (terméketlen)	112 536	2,0
<i>Összesen</i>	5 599 645	100,0

2. táblázat • Az igénybe vett földterületek megoszlása felhasználás szerint (Forrás: Izsák, 1979, 271)

meghiúsult és ezért '45-ben már csak forradalmi megoldás jöhetett. Mint minden forradalmi megoldás, természetesen ez is rossz." (Izsák, 1979). Csécsy és elvbarátai főleg az előkészítés módja, a gyors megvalósítás stb. miatt kárhoztatták a földreformnak nevezett forradalmi földosztást. Az új tulajdont 11 cél szerint csoportosították. (2. táblázat)

A „földnélküli földművesek”, a zsellérek, napszámosok, gazdasági cselédek és törpebirtokosok többmilliós tábora jelentősen csökkent, bővült az ipari és egyéb munkalehetőség is. A földosztás sem oldotta meg azonban a hazai mezőgazdaság modernizációját, a versenyképes áruterelés kiépí-

tésének és a korszerű falu megteremtésének összetett, nagy feladatát. A magyar agrártársadalom időt sem kapott erre a polgári-kapitalista változatra. Hasonlóan a „Parasztinternacionálé” más csoportjaihoz, „Jaltához” igazodott ebben is.

3. Másolás, adaptáció, majd saját modell az agrárpolitikában

„Kétségtelen, hogy a téveseket a magyar parasztság nem kívánta, mint ahogy Árpád lovasai sem kívánták Szent István vármegyéit. A formát a kor, a világ adta. A kérdés az volt, hogy szókik össze ezzel a formával, mennyire tudja az erényeit kibontakoztatni benne.” – Németh

László (1965)

Magyarországon a 20. század elején már sok száz, különféle szövetkezet működött. Az 1849. évben emigrált, majd a kiegyezés nyomán hazatért, „világot járt” szervezők elősegítették a hitel-, a kereskedelmi-értékesítési, a biztosító, a bérlő- stb. szövetkezetek alapítását. A Franciaországból hazatért *gróf Károlyi Sándor* az agrárszociális kérdések megoldásában is nagy szerepet szánt a szövetkezeteknek. Jelentős támogatást kapott *Haynald Lajos* bíboros, kalocsai érsektől, *Szmrecsányi Lajos* szepesi püspöktől, majd az állami intézményektől is. Már a vetőmag- és a tenyészállat-beszerzésre is alakultak szövetkezetek. Darányi miniszter Svájcba, Németországba küldi az *óvári* professzorokat, az *OMGE* Skandináviába viszi a földbirtokosokat a szövetkezeti módszerek tanulmányozására. Figyelemreméltó, hogy a mintegy 1200 *Hangya* szövetkezet elnökeinek egyharmada lelkész, a könyvelőknek pedig a fele tanító volt az 1914. évi adatok szerint.

Az öntevékeny szövetkezeti hálózat kiépülése az 1920 utáni rendszerben megtorpant, 1945 után pedig – elismerés helyett – elmarasztalás lett az osztályrésze. A földbérlő szövetkezetek feloszlottak, a nagygépek, uradalmi feldolgozóüzemek – rendeleti úton – a falusi szövetkezetek örökébe lépő új földművesszervezetek birtokába kerültek. A földreformot követő két-három év viszonylagos nyugalma után már kísértett a földkérdés, majd fokozatosan, a század közepén az *első számú falusi ügyvé vált a földtulajdon és a földhasználat*. Az ingatlanak tudott termőföld a paraszti tulajdonban is ingónak, bizonytalanak bizonyult, annak összes káros következményével.

A gazdálkodásban való együttműködés számos hazai hagyományát, magyar sajátosságát megbélyegezte a hivatalos politika. Uralkodóvá vált az importált, a másolt agrár- és szövetkezetpolitika. Ígéretesnek csak az orosz faluközösségből, az *obcsina* gyakorla-

tábol kinőtt közös földhasználatot (később közös földtulajdont), a *kollektív gazdaságot* tekintette ez a szemlélet. Ehhez teremtett jogi kereteket, eszköz- és intézményrendszert, oktatási és más feltételeket. Mindez nem találkozott sem a régi, sem az új gazdák többségének törekvéseivel, csalódást, konfliktusok sorát váltotta ki. *Nagy Imre* első, 1953. évi miniszterelnöksége, majd az 1956-os forradalom csak rövid időt adott a remény újjaszülésének.

Az 1958-1961 között végbement kollektivizálás, az ún. szocialista átszervezés kezdetben nem érintette a termőföld tulajdonjogát, „csupán” a *belépjő gazdálkodó rendelkezési joga alakult át* a tagsága révén közös használatba került földje fölé. Ezt erősítette meg az Elnöki Tanács egy 1959. évi törvényerejű rendelete is, amely – a tsz-ből való kilépés esetén – az átadott („bevitt”) föld kiadását szabályozta. Más volt a helyzet az ún. állami tartalékföld, az elhagyott, „felajánlott”, a tagosítások során át nem vett csereingatlan esetében. (Ez utóbbiak összes területe 1953-ra már meghaladta a 3 millió kat. holdat!) Így következett be egy olyan állapot, hogy a földdel belépett (beléptetett) tsz-tagok, továbbá az ún. kétlakiak ezrei, illetve örökösök – az előírt várakozási idő leteltével – kilépési (s vele földkiadási) kérelmeket adtak be, s annak eredménytelensége láttán bíróságokhoz fordultak. A bíróságok „fektették” a beadványokat és sürgették a politikai döntést. Más okból – bizonytalan üzemgazdasági állapotokra hivatkozva – sürgették „a földtulajdon bizonytalanságának” megszüntetését a közös gazdaságok vezetői, s a beruházások érdekeltjei, a pénzügyi hálózat képviselői. (*Nota bene*, a kolhozok esetében ez fel sem merülhetett, lévén a föld „össznépi tulajdon!”) Végül is az *1967. évi IV. számú* törvénnyel „rendezték” a problémát. Az új törvény hatályon kívül helyezte az 1959. évi tvr-t és *megszüntette* – ötévi földjáradék „megváltási árként” való kifizetése ellenében – a *nem*

mezőgazdasági foglalkozású nem tsz-talajok, valamint örökösök földtulajdonát. Az ún. oszthatatlan szövetkezeti alapba került termőföld eme kezelése lépést jelentett a föld nacionalizálása felé. A Nagy Magyar Földreformról így elmondható, hogy – tekintettel a rendszerváltás licitációs „kárptolására” is – élt összesen huszonkét évet 1945-1967 között. (Anglia vagy Dánia földbirtok-politikája hány évszázados?)

Az 1967. évi ún. földmegváltási törvény nyomán a parasztság tradicionális kapcsolata a termőfölddel megszakadt, a föld vagyongyűjtési funkciója, ingatlan volta füstbe ment. (Negyedszázad múlva – a 90-es évek elején – ezt betetőzte a „kárptólási jegy”, amikor egykori kisbirtokok ezrei színes televízióvá vagy napi spekuláció tárgyává váltak.) Az egykori újgazdák, földtulajdonosok, illetve gyermekeik mind nagyobbarányban új életpályát és más lakóhelyet választottak. A falusi migráció népvándorlás jelleget öltött. Ami a Lajtán túl évszázadok alatt következett be, nálunk – más tényezők, döntő mértékben politikai radikalizmus, türelmetlenség által – szűk évtizedek történéseire zsugorodott. Más formákat öltve, de hasonló végeredményt adva.

A szövetkezeti használatban lévő földekre az 1967. évi IV. törvény hatását jól mutatja a tulajdoni megoszlás alakulása. A szövetkezeti használatú földeknek mindössze 0,09 %-a volt 1968-ban a tulajdonukban is, míg

1989-ben már 61,12 %-a. Ugyanez a tagsági tulajdon arányát illetően: 72,16 %-ról 35,07 %-ra csökkent. (Az állami tulajdon részaránya 27,75 %-ról 3,81 %-ra esett a szövetkezeti földhasználatban, mert – „a törvény erejénél fogva” – a szövetkezetek javára átírták a tulajdont.) Néhány évtized, s két-három nemzedék, és – a szakszövetkezeti és a személyi tulajdonú földek, valamint a 15 hektárban maximált néhány ezer egyéni gazdaság földjén kívül – alig marad földmagántulajdon Magyarországon...

A „kollektivizálási hadművelet” nem sok gondot fordított az agrár szakmaiság követelményeire. A Szakma – a nagybetűs – a volt állami birtokok, az új állami gazdaságok, kutatói-kísérleti intézmények és a rangjára mindig adó erdőgazdaságok mindennapjaiban élt tovább. Ott készültek az egész mezőgazdaság új feladataira, technikai, technológiai, genetikai vagy éppen ökonómiai fellendítésére. A tsz-ek relatív elmaradását látva írták 1970-ben: „Az átszervezés maga politikai, gazdaságpolitikai akció volt, amelyet nem üzemszervezési megfontolások, nem a legkedvezőbb gazdálkodási megoldások követelményei irányították, hanem a nagy átalakulás általános politikai szempontjai, távlati gazdaságpolitikai és társadalmi érdekei. Ennek következtében a temelőszövetkezetek keretei gyakran véletlenszerűen jöttek létre...” (Erdei – Fazekas, 1970, 176., kiemelés R. P.)

Év	Állami tulajdon		Szövetkezeti tulajdon		Tagsági tulajdon	
	hektár	%	hektár	%	hektár	%
1968	1 521 324	27,75	5 169	0,09	3 954 992	72,16
1975	247 484	4,42	2 502 917	44,66	2 854 470	50,92
1980	195 318	3,45	2 921 968	51,55	2 550 026	45,00
1985	224 342	3,94	3 162 985	55,57	2 304 957	40,49
1989	216 146	3,81	3 471 311	61,12	1 991 734	35,07

3. táblázat • A szövetkezeti használatú földek tulajdoni megoszlása 1968-1989 (Forrás: A földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra átalakulása, AKI Bp. III. k. 1990. 164.)

Elkerülhetetlen volt, hogy a szovjet agrárrendszerrel *eltérő megoldásokat alkalmazzon a magyar agrárpolitika*, hiszen 1956 mementója és az ország adottságainak hasznosítása is ezt követelte. Ennek egyik fontos feltétele volt a „politikai mimikri”, azaz a nyílt konfliktusok kerülése. Jellemző esete volt ennek a néhány agráripari egyesülés létrehozása, szovjet mintára, hangsúlyozottan kísérleti céllal. Az egyesületekben ugyanis együtt voltak állami és szövetkezeti tulajdonú szervezetek, ezért áthidaló jogi megoldásokat kellett találni – a államigazgatás legfelső szintjén – a két tulajdonforma közös működésére, együttes elbírálására. A „kísérletek” eredményeit évekig „nem lehetett” összegezni...

Sok-sok, gyakorta elméleti jellegű vita, eszmecsere, majd konkrét megoldás képezte annak az útját, hogy a hetvenes évektől mindinkább *magyar agrármodellről* lehetett beszélni. Nyugat-európai elemzők elismeréssel, a „keleti, szövetséges” partnerek többnyire gyanakvással sorolták ennek a modellnek az új, hol „revizionista”, hol „konzervatív” elemeit. Az osztott-kapott címkék, a hozott jogi, munkaügyi, szervezési intézkedések változatosak voltak, különösen a földhasználatban, valamint a vertikális integráció kezelésében. Vázlatos áttekintésük is csak tallózás jellegű lehet a következőkben.

4. A szakmát tanulni – és alkalmazni tudni – kell

„Nálunk a földkérdést inkább a pártpolitika sajátította ki, mint a pártatlan tudomány. Akik vele foglalkoztak, azokat vagy az egyik vagy a másik táborhoz tartozónak tekintették és eszerint bánt velük a kritika is.” – Kerék Mihály (1942, 125.)

Az ésszerű, jó eredményességű földhasználat a talajtani, az éghajlattani, a domborzati, egyszóval az *ökológiai* ismeretek megszerzésével kezdődik. Ezt követi a növényrend, a vetésváltás ismerete az adott

területen, a termőföld talajerő-állapota stb. Mindez alig szerezhető meg, ha a földcsere szinte állandósul, ha a talajminősítés rendszere elavult, a földhasználó személye gyakran változik. A következmény egyértelmű: akár a kedvező ökonómia feltételek sem hasznosulnak kellő mértékben, a lehetőségek kihasználatlanul maradnak, elvesznek. (A Monarchiában kialakított termőföld-osztályozási rendszert 1978-ban tervezték megreformálni, ám máig fennmaradt az elavult aranykorona-osztályozás.)

Magyarország földbirtokviszonyai, földhasznosítási döntései úgy alakultak a 20. század második felében, hogy *alig másfél-két évtized tekinthető konszolidált időszaknak*. A mezőgazdaság eredményességében pedig nem nélkülözhető bizonyos, szakmailag megalapozott *állandóság*, kiszámíthatóság a partnereket, a főbb feltételeket illetően. Nálunk hol a szükséges ismeretek, hol az ismeretek realizálásának feltételei hiányoztak, hol mindkettőt nélkülözte az országos gyakorlat. Mindig voltak persze mind a felkészültséget, mind az eredményességet illetően *kiváló példák*, de ezek a szigetek nem váltak „kontinenssé”. (Most sem azok.)

A tapasztalatok köréből:

a.) A mezőgazdaságban, ahol a döntési pontok sohasem központosíthatók más termelési ágazatokhoz hasonló mértékben, elsősorú feladat volt a *tudás*, az *agrárcivilizáció* színvonalának az emelése. A magyar agrárpolitika országos jelszava – és gyakorlata! – volt a hatvanas évektől, hogy *„Zöld utat a tehetségnek!”* Ehhez társult az oktatás nagy ütemű fejlesztése, a specializáció felkarolása, a könyv- és lapkiadás, valamint a rádió és új, nagyhatású eszközként a tv és a film bevonása az agrárkérdések megoldásának elősegítésébe. *Tanult a falu, s megtanulták az ország akkori nemzedékei, hogy a mezőgazdaság is szakma*. A termőföld, a hagyomány szeretetét lehet örökölni, a

tudás azonban nem örökölheto. Azt meg kell szerezni.

A fentiekre irányuló előírásokat megbecsülés illeti. Másképpen: a szakismeret érvényesítése kötelező. Ennek egyik jeleként volt tekinthető például a *táblatorzskönyv*. Az állami gazdaságokban kötelező volt a vezetése, hogy ismerhető legyen – személyi változás esetén is – az elővetemény, a növényssorrend, a talajeróptótlás története, hiszen valamennyi befolyásolja a gazdálkodási eredményt.

b.) A mezőgazdaság üzem- és birtokviszonyaiból az is következik, hogy a *szervezeti és érdekeltségi* viszonyoknak különlegesen nagy a szerepük. Nem a központi előírások, hanem az *önérdek* felismerése segítheti elő még az előbbinek is a megvalósulását. Ezért válhattak fontosá az *integrációs* szervezetek, a *termelési rendszerek*, amelyek például a szaktanácsok elfogadását kétoldali, közös alapra tudták helyezni, a személyes kapcsolatokat, ismeretséget képesek voltak nyilvánosan „forintósítani”. A *bizalmi tőke* a rendszerek terjedésében, ipar-kereskedelem-mezőgazdaság viszonyában is jól kamatozott, és hozzájárult a direkt (állami, központi) akarátérvényesítés lebonthatóságához. A *háztáji*-nagyzüzem-szimbiózis szintén a *kölcsönösség*, a *helyi bizalom* alapjaira épült.

c.) Az *állam szavahihetősége* – a sokszor csalódott vagy hiányosan tájékozott – agrártársadalom számára alapvetővé vált a hatvanas évektől. A gazdálkodás számára – az előbbieken túlmenően – ezért vált szívesen fogadottá az évente kiadott *agrárszabályozás*, az első MT számot továbbvivő *3004-es* kormányrendeletek sora. A mintát a nyugat-német ún. *Zöld Terv* szolgáltatta, az okot – többek között – a *Mansholt-terv* ellen tüntető közös piaci gazdák fellépésének tanulságai. Az összerendezett, az *előző év őszén* megjelent 3004-esek a hitelpolitikai, a támogatási-beruházási, árpolitikai szabályo-

kat közzétették, az érdekeltekkel egyeztették. A mai, a nemzetgazdaság egészében *kisebb* súllyal jelen lévő, de belpolitikailag változatlan rangú agrárgazdaság (és parasztság) számára miért ne lehetne hasonló rendszerű, ritmusú nyugalomról gondoskodni? Igazolódott: az üzleti életben nincs helye az állami jelenlétnek, de a gazdaság nem nélkülözheti az állam irányító-szabályozó szerepét.

d.) A *minőségi árutermelésre való ösztönzés* legfontosabb eszköze a kellő *érdekeltség* megteremtése. Nem csupán az eladáskor, hanem az árutermelés előkészítésekör. Ezért kapott támogatási kedvezményt az ültetvény telepítéskor a perspektivikus fajta, az egyöntetű készáru ígérését hordozó egyidős, fajtaazonos hízóállomány stb. A *nagyüzemi felár* olyan ösztönzőt jelentett, amelyet jól fogadott minden érdekelt. A kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági területek esetében a *százalékos árkiegészítés* töltött be hasonló szerepet, azaz a *munka eredményét* – az értékesített áruhoz kapcsolódva – *honorálta*, nem a termőterület méretét.

e.) A mezőgazdasági termelésnek vannak olyan sajátosságai, amelyek következményeivel eleve számolnia kell. Az egyik a termelés eredményének nagyfokú *kockázata*, amely a klimatikus és a biológiai feltételekből, valamint a jellemzően szabadtéri termelési folyamatokból ered. A másik, nem könnyen alakítható sajátosság a termelésértékesítés szakaszosságá, közismerten a *szezonalitás*, amely mind az élőmunka, mind az eszközhasználat hatékonyságát, méretét megszabhatja.

Nagy jelentőségű tehát az üzemág-társítás, az üzemek közötti kooperáció, adott esetben a mezőgazdasági *termelési folyamatok meghosszabbítása*. Ennek eszköze lehet a *kiegészítő* ipari-feldolgozó tevékenység kifejlesztése, vagy az agrárkereskedelem felvállalása. Elterjedt a mezőgazdaságon belüli, nem mezőgazdasági tevékenység, – szinte gyáripari jellegű – *üzemág-társítás*.

A magyar mezőgazdasági szövetkezetek mintegy ötszázféle ipari és szolgáltatási profilt fogadtak be, alakítottak ki a kőbányászattól a cipőfelsőrész-kooperációig. Volt tsz, ahol nyári autószozit működtettek, s volt, ahol összkomfortos tanyákon fogadták a Bugacra látogató „falusi” turistákat.

Az ágazat sajátosságából eredő hátrányokat vállalkozásokkal és támogatásokkal lehetett, és kell ellensúlyozni a jövőben is.

5. A mezőgazdaság sohasem lesz ipar

„A világot az eke változtatta meg... Igazából azonban a traktor lendítette át modern szakaszába a világot.” – Colin Tudge (2001, 27.)

Az agrárgazdaság termelési folyamatában mind nagyobb lesz a tudomány, a technika szerepe, de az emberi, akár eseti döntések fontossága nem iktatható ki semmiféle automatizmussal. Amikor a hetvenes évek végén a nagyüzemek gépellátottsága, azok minősége túlságosan is megnövelte már az „ipari mezőgazdaság” híveinek önbizalmát, ki kellett adni a felhívást, hogy továbbra is: *Nem a kombájn, hanem a kombájnossal arat!* Vagyis az agrártársadalom tagjainak érdekeire, életfeltételeire, sőt a falura a modern mezőgazdaság körülményei között is különleges gondot kell fordítani. Iparra nem válhat pl. a szabadtéri növénytermesztés, jöllehet az ipari jellegre, a tervezhetőség növelésére lehet és kell törekednie.

Természetesen más-más *agrárnépsűrűség és szaktudás* illeszkedik a különféle intenzitású termelési kultúrákhoz, agrárcivilizációs színvonalhoz, és ennek megfelelő vidékfejlesztésre képes egy-egy régió. Az alacsony népsűrűséghez többnyire csekély számú – négyzetkilométerenként egy-két fő – agrárkereső (és nagy agrárkereső *arány*) társul, és extenzív (préri, sztyeppe) földhasználatot valósítanak meg. A nagy népsűrűség nagyobb számú agrárkeresőt vonz, s kellő feltételek esetén intenzív, fejlett rurális térségeket felmutató gazdaságot teremt

(holland, dán, japán, kínai térségek). A mezőgazdaság ezt a maga módszereivel, a többi ágazat is a saját rendszerével valósítja meg.

Magyarország agrárkeresőinek *száma* már csak négy-öt fő négyzetkilométerenként, ami Hollandia *agrárnépsűrűségének* mindössze fele-harmada. Ez a különbség természetesen tükröződik a két ország mai agrárteljesítményének eltérő voltában is. Hollandia javára. Nálunk a „Zöld forradalom” érvényesülésének idején az *ország* agrárteljesítményének kedvező alakulásában nagy szerepet játszott sokféle adottság felismerése, a töredék munkaidő, az ún. „vasárnapi farmer”, különösen a *szervezett háztáji* lehetőségeinek hasznosítása.

A magyar mezőgazdaság számára, földhasznosításának változatosságára sajátos teret kínál az ország természetföldrajzi helyzete. A *zónahatárok* találkozási a Kárpát-medence flóráját úgy alakítja, hogy a *helyi döntések*, a gazdasági mérlegelések előnyt élveznek bizonyos nagytársasági koncepciók szemantikusával szemben. (A „kukoricaövezet” – szállítási költség nélkül – természetesen és előnyösen társulhat a megfelelő állattartási ágazatokkal.)

A „mezőgazdasági érdek” optimalizálásához mindenkor szükség volt mind a tudományos, mind a gyakorlati célok jól mérlegelt megfogalmazására, képviselőjére. Történelmünk során nagyszámú *érdekvédelmi szervezet* tevékenységét vehetjük számba. Az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* (OMGE) a 19. század jellegzetes szervezete, a *Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa* (TOT) a 20. századi Magyarország különleges súlyú agrárszervezete volt. Utóbbi javára még *vetőjogot* is biztosított a jogszabály a mezőgazdasági tárcával szemben, azaz kötelező egyeztetést vállalt a jogalkotó.

A magyar agrármodell 20. századi idősikerének egyik magyarázata marad, hogy a falvakban nyugalmat, a gyarapodás viszonylag széles lehetőségét tudta kiala-

kítani. A nagyüzemi földhasználat, majd a mind nagyobb arányú közös földtulajdon ellenére kis- és középgazdaságok százezreit foglalta egybe. A múlt század hetvenes éveiben – a néhány ezer állami és szövetkezeti gazdaság mellett – a nem nagyüzemi mezőgazdasági termelők száma meghaladta az egymilliót, azaz Magyarországon az *átlagos üzemmagyság* mérete – földhasználatban – mintegy *hat hektárra* volt tehető. Ez persze azt is mutatja, hogy mit ér az egyszerű számtani átlagra való hivatkozás...

Összefoglalásként az áttekintés végén ismét indokolt hangsúlyozni: a termőföld hasznosítása, a tulajdon, az agrártársadalom és a földbirtok-politika szoros kapcsolata egyértelmű. Bármelyiknek *avatatlan módon való kezelése káros*, míg a követelményeknek – időben és kellő módon – való megfelelés társadalmi-gazdasági sikereket ígér. Korszakváltások követték egymást a múlt század hazai földbirtok-politikájában. Hol a parasztság hagyta el a földet, hol a föld a parasztságot. A földre, a termésre azonban

mindenkor szükség volt, – és szükség lesz. És arra a kapcsolatra, kötődésre is, ami nem forintosítható, mégis nagy érték.

Nemrég olvastam egy alföldi, egykor szép napokat látott termelési (beszerzési-értékesítési) szövetkezet történetét. A kézirat ötven évről számol be. A kezdés éve 1947, a megszűnés-átalakulása 1997. A szerző mindvégig – 1947-től! – tagja volt a szövetkezetüknek. S leírja: a központi tanyájukon Tánics Mihálynak szobrot emeltek valamikor. Névadójuk volt. És a szobor talapzatán gyakori a friss virág. Akár a Krisztus-kereszt előtt a határban...

A „rurális térségek” új nemzedékének érdemes erre is emlékeznie. A megtett útra és tapasztalataira, valamint a következményekre. Akár az egykori béresek, akár a volt nagybirtokosok nézeteivel azonosul a földbirtok-politikában. És akkor is, ha egyiket sem vállalja, s újat keres.

Kulcsszavak: *agrárpolitika, agrártörténet, földbirtok-politika, magyar agrármodell*

IRODALOM

- Balogh Sándor szerk. (1980): *Földet, köztársaságot*. Gondolat, Bp.
- Erdei Ferenc – Fazekas Béla (1970): A magyar mezőgazdaság huszonöt éve. In: *25 év*. Kossuth, Bp.
- Izsák Lajos (1979): In: Balogh Sándor – Pölöskei Ferenc (eds.): *Agrárpolitika és agrárátalakulás Magyarországon 1944–1962*. Akadémiai, Bp.
- Károlyi Mihály (1982): *Hít, illúziók nélkül*. Európa, Bp.
- Kerék Mihály (1939): *A magyar földkérdés*. Mefhosz, Bp.

- Kerék Mihály (1942): *A földreform útja*. Magyar Élet, Bp.
- Nagy Imre: *Agrárpolitikai tanulmányok* (Előadások az Agrártudományi Egyetemen) I. Szikra, Bp., 1950.
- Nemzetgyűlési Napló 1922–1926*. XVIII. k. Idézi: Nagy József (1995) Nagyatádi Szabó István emlék könyv 1863–1924.
- Tudge, Colin (2001): Az eke. In: Brockman, John (ed.): *Az elmúlt 2000 év legfontosabb találmányai*. Vince, Bp.